

AMIR TEMUR ILM-FAN VA MADANIYAT HOMIYSI

Jo‘rayev Husen Xayrulloevich

Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti “Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa” kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori

husaynbuxoriy@mail.ru

Samijonova Nozila

Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti, Islom tarixi va manbashunosligi, yo‘nalishi 5.2 - ITM 21 guruhi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimiz hududida Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar davrida hunarmandchilik, minyatura, rassomchilik, san‘at va musiqa sohasi yuqori natijaga ko‘tarilgani va ushbu hunar bilan faoliyat yurutivchi hunarmand ustalar va Temuriylar davrining mashxur yozuvchi olim va xattotlar tomonidan XIV - XV asr madaniyatining dovrug‘ini butun dunyoga tanitganlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Madaniyat, ilm-fan, hunarmandchilik, minyatura, rassomchilik, san‘at va musiqa, xattotlik, naqqoshlik, raqqosa, sozanda obidalar, madrasalar.

Аннотация: В этой статье рассказывается о том, как в эпоху Сахибкирана Амира Темура и Тимуридов на территории нашей страны достигло высокого уровня ремесленное мастерство, миниатюра, живопись, искусство и музыка, а также о том, как мастера - ремесленники и известные писатели и каллиграфы эпохи Тимуридов познакомили весь мир с культурой XIV-XV веков.

Ключевые слова: культура, наука, ремесла, миниатюра, живопись, искусство и музыка, каллиграфия, вышивка, танцовщица, скульптура, медресе.

Annotation: This article tells about the high achievement of the field of crafts, minyatura, painting, art and music in the territory of our country during the reign of the poet Amir Temur and the Timurids, and about the work of these craftsmen and famous writing scholars and calligraphers of the Timurid era who introduced the pride of the culture of the XIV - XV centuries to the whole world.

Keywords: culture, science, crafts, minyatura, painting, art and music, calligraphy, embroidery, dancer, musician monuments, madrasas.

KIRISH

Buyuk bobokalonimiz Amir Temur o'z davrining yetuk davlat arbobi bo'lgan. Sohibqiron Amir Temur O'rta Osiyoning mustaqil bir davlat ostiga birlashtirgandan so'ng mamlakatning taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda ilm-fan, adabiyot va san'at hunarmandchilik va me'morchilik yuqori cho'qisiga chiqdi. Amir Temur mamlakat sarhadlarini kengaytirish maqsadida turli xil yurishlarda ishtirok etar ekan poytaxt shaxar Samarqand obodonchiligiga katta e'tibor qaratgan. U o'ziga tobe mamlakatlardan o'rta sharq o'lkalaridan, Movorounnahrda juda ko'p fan va san'at axillarini poytaxt bo'lmish Samarqandga yig'adi. Bu haqida hattoki Ispaniya elchisi Rui Gonzalez De Klavixo ham o'z kundaligida Samarqandning obodligi, aholisi beqiyos ko'pligi turli millat vakillari istiqomat qilishi, Amir Temur tomonidan tomonidan Samarqandga olib kelingan turli davlatlar hunarmandlari haqida ham hikoya qiladi. Bular hammasi Turkiston va sharq xalqlari madaniyati va san'atini bir biriga yaqinlashuvidan olib kelgan .

Ushbu fikrlarni Sharofiddin Ali Yazdiy ham tasdiqlaydi. Samarqand bu davrda juda rivojlanish cho'qqisiga chiqib borayotgan ediki deydi turli mamlakat namoyondalari arab, fors, turk, mo'g'ullar ham mamlakatda bo'ladigan sayllarda faol qatnashib qo'shiqlar raqslar ijro etishgan. 1404-1406 -yillarda Samarqand rivojlanishning yuqori cho'qqisiga chiqmoqda edi.

ASOSIY QISM

Amir Temur Samarqandga O'rta va Yaqin sharq olimlarini yig'ib madaniyat va san'atning yangi yo'nalishlarini vujudga keltirish me'morchilik, tibbiyot, riyoziyot,(matematika) xattotlik va musiqa san'ati gullab yashnashi uchun ilk qadamlarni qo'yadi. XIV-XV asrlardan mamlakatda katta o'zgarishlar boshlanadi. Tarixiy manbalarda ko'rsatilishicha bu davrda Samarqand va Hirotida Javhariy, Yaqiniy, Amiriy, Haydar Xorazmiy kabi olimlar ijod qilganliklari aytib o'tilgan.

Bu davrda tasviriy san'at - miniatyura san'ati va rassomchilik ham eng yaxshi rivojlangan edi. Samarqand, Buxoro va Hirotida miniatyura san'ati namunalari juda yaxshi ishlangan ular hayotiy lavhalar, peyzaj, binolar va kitob bezaklari juda yaxshi

ishlashgan. Bu davrda mashhur rassomlardan Do'st Muhammad, Mavlono Shahobiddin Abdullo, Bobonaqqosh kabi ko'p musavvirlar ijod qilishgan. Eng tengi yo'q rassom Pirsayid Ahmad bo'lgan u ko'proq Amir Temur qurdirgan saroylar rasmlarini chizgan. Amir Temur hukmronligi davrida Samarqand Hirot va boshqa

shaharlarda xalq sayillari va tomoshalar ommaviy tus olgani va keng jamoat ahlining qatnashishi haqida Sharafitdin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh, Klavixo kabi o'sha davrning muarrixlari qimmatli ma'lumotlar beradilar. Klavixo 1404- yil Temur saroyida aktyorlar tomonidan o'z ko'zi bilan ko'rgan o'ynalgan saxna ko'rinishlarini ko'rib hayratda qoladi. Shubhasiz aktyorlar o'z davrining mashhur qiziqchi aktyorlari bo'lishgan. Bunday tadbirlar ko'proq jahonning mashhur mamlakatlari tomonidan kelgan elchilar uchun ko'proq tashkil qilinar edi. Ispan elchisi Klavixo yana o'z kundaligida shunday malumotlar keltiradi, Sohibqiron Amir Temur Samarqand atrofida katta bog'lar qasrlar qurdirgan. Harbiy yurishlardan davlat ishlaridan charchagan vaqtida shu yerga kelib dam olardi shatranj o'ynar edi. Shoirlarning she'rlarini tinglardi. Sozandalar tomonidan kuylar tinglar va o'zidagi hordiqni chiqarishga harakat qilardiedi deb yozadi Amir Temur XIV asrning ikkinchi yarmidan shaharlarda taraqqiyotning jadal rivojlanishi turli kasb egalarining qadr qimmatini oshirishga o'z e'tiborini qaratadi.

Bu haqida Ibn Arabshohning hunarmand-u ustalar haqida keltirilgan ma'lumotlari muayyan darajada qimmatga ega bo'lgan lekin hanuzgacha taqdiqotchi olimlar nazaridan chetda qolib kelmoqda. Arabshohning asaridan tadqiqotchilar xususan O'zbekiston tasviriy san'at tarixiga oid kitob yaratgan G.A.Pugachenkova va L.I. Rempellar qisman foydalanishgan. Shu sababli Amir Temur zabt etgan yerlaridan quruvchilar, me'morlar, san'atkoru hunarmandlar olib kelingani qayd qilinadi. Amir Temur buyrug'i bilan Xorazm, Tabriz, Isfaxon, Sheroz va Bog'doddan ustalar keltiriladi .

Ibn Arabshohning asarida ham bu haqida ma'lumot beriladi. Sohibqiron Damashqdan tikuvchilar, to'quvchilar, duradgorlar, otboqarlar, chodir yasovchilarni olib keltiradi deb ma'lumot berib o'tadi. Temur har qanday hunar va kasb bo'lmasin ularda biror yaxshi fazilat ko'rsa shu kasb egalariga g'oyat mehr qo'ygan.

Amir Temur davrida ijod qilgan naqqoshu musavvirlardan ba'zilar haqida Vosifiyning "Badoye'ul-vaqoe" risolasida ham yozilgan. Masalan Samarqanddagi shishavoz Mavlono Muhammad Kufuniy bog'u-bo'stonlar va chorbog'lar tarixini chizadigan usta Xo'ja Shomuhammad Hirotidagi Husayn Zardo'zi kabi yana bir qator olimlarning nomlari keltiriladi. Buxoro, Toshkent, Sayram, Shohruxiyada naqqoshlar, sangtaroshlar, xattot, musavvirlar borligiga ishora qilgan. Temur va Temuriylar davrida ijod qilgan musavvir, naqqosh, xattotlar haqida "Boburnoma"da ham

anchagina ma'lumotlar berib o'tilgan. Bundan tashqari Ibn Arabshoh Shihobuddin Ahmad Ibn Muhammadning Ibn Abdullox Ibn Ibrohimning "Amir Temur tarixi", Zayniddin Vosifiyning "Badoye' ul vaqoe", Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" hamda Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" kabi asarlarida naqqosh, hunarmand va musavvirlar va ularning ijodiy mahsulini qayd etuvchi ma'lumotlar berib o'tiladi. Ibn Arabshohning tarixiy risolasida Movorounnahrlik emas balki chet ellik hunarmandlar ham madrasa va masjidlar qurilishida ishtirok etkanligi uchun ismlari sir tutilgan degan ma'lumotni yozib ketadi. Arabshohning qoldirgan ma'lumotlar orasida Amir Temur Samarqandda qurdirgan saroylar ichida devoriy rasmlar chizdirgan qaysi saroyda majlis o'tkizsa rassomlar tomonidan chizib saroy devorlariga ilingan. Undan tashqari mashhur ulamolar turli davlat elchilari kelganda ham rasmlar chizilgan turli rasmlarda Amir Temur turlicha qiyofada tasvirlangan. Masalan bazi rasmda kulib turgan bo'lsa boshqa rasmda qahrlangan holatda tasvirlangan. Biroq, ko'p suratlar saqlanib qolmaydi faqatgina XV asrdan keyingi vaqtlarda ishlangan sur'atlar saqlanib qoladi. Bertels o'zining "Navoiy va Jomiy" nomli asarida Shohruxga atab qurilgan saroyga ta'rif berib o'tib ketadi. Saroy zamondoshlar olamidagi eng katta saroylardan biri. Saroy devorlarida tasvirlar faqat naqshinkor bo'lmay balki jangovarlik voqealar ham tasvirlangan. Amir Temur va uning saltanati vorislari hammasi san'at ahliga hurmat bilan qaragan mehnatini qadrlagan va homiylik qilib kelgan. Shu boisdan Samarqand, Movorounnahr Xuroson, Balxda madaniy hayot juda taraqqiy etgan.

Amir Temur va Temuriylar davrini mubolag'asiz nafaqat o'zbek xalqining balki butkul yaqin va o'rta sharq ellarining musiqa san'atlarini uchun jadal ravishda ravnaq topgan hisoblanadi. Manbalarda keltirishicha Temuriylar sulolasining deyarli V asrlik hukmronligi mobaynida xonanda va sozandalar harbiy rasmiy-diplomatik tantalarda doimiy qatnashganlar. Ommaviy bayramlar ularsiz o'tmagan. Bu shundan dalolat beradiki musiqa san'ati boshqa san'at turlaridan ancha yuqori o'rinda turgan. Musiqa san'ati yaxshi rivoj topishi uchun maxsus maktablar tashkil etilgan. U maktablarga malakali ustozlar musiqa san'atidan dars berishgan. O'sha davrning eng mashhur bastakorlari Abdulla Marvarid, Xofiz Shabatiy, qozoq sozandalaridan Xo'ja Abdulloh eng mashhurlari bo'lgan. Temuriylar zamonida yashab ijod etgan buyuk bir musiqashunos Abdurahmon Jomiydir. U Alisher Navoiyning ustozlari bo'lganligi bilan mashhurdir. U ikki qismdan iborat asar yozadi "Risolayi musiqi" asari hisoblanadi.

Bu asarda musiqa san'ati kelib chiqishi va musiqa chalish usullari haqida ma'lumot berilgan.

Sohibqiron musiqiy asboblarga bo'lgan mehri o'zgacha bolgan harbiy yurishlari tasvirlangan miniatyuralardan buni bilib olsa bo'ladi. Amir Temur saroylarining bosh darvozalari tepasiga karnaychi bilan nog'orachilarni shaxsan o'zi tanlab olib qo'yar edi. Dushman qo'shinlari hujum qilganda ular nog'ora va karnaylarni chalib xalqni ogohlantirishgan. Nog'oralarni ovozi eshitgan qo'shin shay holatga kelgan.

"Boburnoma"da keltirilishicha Markaziy Osiyo mintaqasida an'aviy san'at turlari bizda ham shakllangan degan fikrlarni bildiradi. Masalan masxara, mutoyiba, Raqs, kurash, yog'och oyoqda yurish, qo'chqor, fil, tuya, kiyik, urishtirish, narda shatranj o'ynash, maymun o'ynatish kabilar shular jumlasidandir. "Boburnomada" raqs san'ati, raqqoslar xususida ham ba'zi qaydlarga duch kelamiz. Xuroson va Movorounnahrda shuhrat qozongan raqqoslar Toxir Chakka, Mahsudali deganlari eng mashhurlari bo'lgan. "Boburnoma" dan yana shu ma'lumki Xuroson va Movorounnahrda har bir sog'lom yigit bolalikdan asov toyni jilovlab poyga uloq, chavandozlikni o'rganishi, ovga chiqishi kamondan o'q uzishni o'rganishi kerak bo'lgan. Hattoki saltanat shahzodalariga ham yoshlik chog'laridan shular o'rgatigan. "Boburnoma" da maydonda o'tkaziladigan tomoshalar haqida ham ma'lumot uchraydi. Bobur shunday yozadi meni katta to'yimda san'atkorlar qatnashdi. Raqqoslar o'rniga lo'lilar raqs ijro etishdi. Buni boshqa lo'lilardan farqi shundaki biz ko'rmagan turdagi raqslar ijro etishgani bilan hammada yaxshi taasurot qoldirishdi deb yozadi

XULOSA

Amir Temur va temuriylar davrida Samarqand, Movorounnahr va Xurosonda me'morchilik, tasviriy san'at amaliy san'at, adabiyot sohalari kamolot bosqichiga ko'tarilgan. Temuriylar davlatining qudrati ayniqsa me'morchilikda yaqqol aks etadi. Amir Temur davrida Movorounnahr shaharlari qurulishida istehkomlar me'moriy majmualar, maqbara, madrasalar qurish ishlari keng ko'lamda olib borilgan. Eng avvalo Amir Temur poytaxti bo'lmish Samarqandni bezatishga katta e'tibor beradi. Shaharda qal'a ulug'vor inshootlar va tillakor saroylar bunyod etadi. Shaharlarda me'moriy majmualar shakllanishi shu davrning eng katta yutug'i bo'ldi. Masalan Shohizinda, Go'ri Amir maqbaralari, Bibixonim masjidi, Ulug'bek masjidi shular jumlasidandir. Bundan tashqari diniy inshootlar, hukmdor saroylari, bog'lar, asilzodalarning qarorgohlari ko'plab qurildi. Musulmon sharqining eng noyob

me'moriy yodgorligi Temur davrida qurilgan ulkan ishoat Turkistonda joylashgan Ahmad Yassaviy maqbarasi hisoblanadi. Nafaqat Turkiston balki Buxoroda ham qurilish ishlarini olib boradi va Chashmai Ayub yodgorligini qurdiradi. Amir Temur hayotlik vaqtidanoq miniatyura usulida o'zining rasmlarini chizdirib boradi bu rasmlar saroylarda kirish zallarida ko'proq joylashtirilgan. Amir Temur hunarmand ahlini juda xurmat qilgan qilgan ularni kasblari yanada kengroq tarqalishi uchun turli kasb egalari uchun maktablar ochib bergan. Ko'plab shogirdlar usta hunarmandlarga shogird tushib ularni ishlarini o'rganishgan. Amaliy san'at turlaridan to'qimachilik, gilamdo'zlik, kashtachilik yuksak darajada rivojlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] A.Navoiy. Majolis un- nafois. - B 50

[2] Mallaev N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent., 1965, 237- bet

[3] Z.M. Bobur. Boburnoma. T., 1948 - B 99.

[4] Люсьен Керен. Амир Темур салтанати. -Тошкент .1999

[5] Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. - Toshkent. Mehnat. 1992. 304-bet

[6] Axmedov N. Amir Temur rivoyat va haqiqat, -Toshkent., 1996.

[7] Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan roli va o'rni. - Toshkent., 1963, 16- bet.